

פרק ד - במצבו של האדם בעולם הזה⁹¹

א. ההבחנה בין מצב האדם עצמו למצב מקומו

במצבו של האדם בעולם הזה - יבחנו שני עניינים: תכונת עצמו של האדם בחלקו (ב) והמקום אשר הוא מושם בו בכל מה שמתלווה לו.

ב. מצב האדם בעולם הזה ביחסי הגוף והנשמה

בעניין האדם עצמו, הנה כבר זכרנו איך הוא מורכב אחד שנתרכבו בו שני הפכים, דהיינו הנשמה והגוף.

ואולם הנה אנחנו רואים בעינינו שהחומריות ראשוני⁹² בו ותולדותיו (=השפעותיו) חזקות בו מאוד⁹³. כי הנה מיד אחר לידתו, כמעט כולו חומרי (=רצונותיו רק באכילה

הערות - ילמד עניים דרכו

91 בפרק הקודם עסק הרמח"ל בכלל מצבי האדם, מלפני ביאת הנשמה בגוף ועד אחרי ביאתה אליו בפעם השנייה בתחיית המתים וחי עולם הבא. בפרק זה יפרט הרמח"ל ויעמיק רק במצבו של האדם בעולם הזה. זאת מפני שענייני תחיית המתים ועולם הבא הם מעל להשגתנו כרגע, ואין לנו יודעים את פרטי מעשי האדם ומקרויו שם אלא על דרך כלל. ועוד, מצד הבנת העבודה שיש לאדם בעולם הזה אין לנו לעסוק אלא במצבו בעולם הזה. אף על פי כן היתה חובה להקדים את הפרק הקודם, כי מי שאינו מבין את התכלית ואת העולם הבא - לא יבין את מצבו של האדם ואת עבודתו בעולם הזה. רק אחרי שידעם את התמונה הכללית ניתן להתמקד בפרט שרלוונטי אליו כרגע, מתוך ההקשר הכללי.

ז"ל הרמח"ל בדעת תבונות ס"י צג-צה: "אמרה הנשמה: אבל האלף השביעי וחידוש העולם, הלא הם דברים נעלמים מידיעתנו, ואין נדבר מהם? אמר השכל: אדרבא, לא נדבר מהם. אבל המציאות של הזמנים האלה ועניינם בכלל - ידענו ודאי, וזה הוא מה שאנו אומרים מעניין הגוף והנשמה. אך פרטי הזמנים האלה - ודאי אי אפשר לנו להשיגם ולדעת אותם כלל. רק הזמן של שיתא אלפי שנה האלה הוא הנודע לנו ומושג בפרטיו, ועל זה יסוב ענייננו ודיבורנו בדרך פרטי. ושני הזמנים האחרים נדעם רק בכלל, שהם הזמנים שהגוף אובר שליטתו והנשמה מתעלה לאיתנה הראשון. אמרה הנשמה: אם כן, נדבר ממה שהורשינו ויכולים לנו להשיג. אמר השכל: עתה יש לנו להבין המצב הראשון אשר לאדם, שהוא בהיותו בעולם הזה, הלא זה זמן עבודתו..."

92 היינו מרגע הלידה. אבל לפני כן - הנשמה כלולה מכל כוחות הקדושה. וכן כתב בספר דרך עץ חיים: "הנה התורה היא הנקראת 'עוז', כידוע, שהיא הנותנת כוח לקדושה בסוד: 'תנו עוז לאלוהים'. והנה קודם שהאדם נולד, מלמדים אותו כל התורה כולה, וזה לתת כוח לנשמתו קודם שתכנס בגוף שתהיה כלולה מכל התורה לתקן כל מדרגות הקדושה כראוי. אבל בצאתה לעולם, בא מלאך ומשכחו, וזה כדי לתת מקום ליצר להתאחז בו, שאם לא כן, היה נגרש מכוח הקדושה, והיה שב להיות כמו מלאך, וגם לא היה נעשה תיקון ההשבתה שזכרנו. על כן אז נסתם בו אור התורה והסיטרא אחרא שולטת עליו, וזה נקרא 'שני העורלה'."

93 נחלקו הפסיכולוגים אם האדם בבסיסו נולד רע או טוב או דף חלק (ועיין ברמב"ם הל' דעות פרק א ובהקדמה לאבות פרק ח), אולם הם לא דנו אלא בפן המוסרי החברתי. לעומתם, בעולם המושגים של הרמח"ל - חומריות ורוחניות - ברור שכוחות החומר הם המופיעים באדם תחילה, ואילו הכוחות הנשמתיים באים רק בשלב השני ובמניין קטן שלאט לאט הולך וגובר.

מסלול 1: יום ה, יא אייר
מסלול 2: יום א, יג אייר
מסלול 3: יום ב, יב אייר
מסלול 4: יום ג, יא אייר

ושתיה ושינה ועשיית צרכים. וגם אחר כך הוא מרוכז מאוד בעצמו וברצונותיו, ואין השכל⁹⁴ פועל בו אלא מעט. וכפי התגדלו⁹⁵ ילך השכל הלוך וחזק בכל אחד כפי עניינו⁹⁶, ועל כל פנים לא יסור החומריות ממשול בו ומהטות אותו אל עניינו. אלא שאם יגדל בחכמה (=דעת להבחין בין שאיפות חומריות לרוחניות) וילומד בה ויתחזק בדרכיה - הנה יתאמץ (=כוח רצון ויכולת מעשית) לכבוש את טבעו ולא ישלח רסן תאוותיו מידו (=מצוות לא תעשה, המגבילות את כוחות הגוף), ויתעצם⁹⁷ ללכת בהליכות השכל (=כמצוות

הערות - ילמד ענויים דרכו

94 כפי שהוגדר בסוף פרק ב, השכל הוא ההשכלה הרוחנית - השלמות האלוהית כגון החסד, הקדושה וכיו"ב. השפעת השכל נקראת בספרות הפנימית "מוחין". כאשר המוחין בקטנות - ההסתר גדול ובאדם יופיעו כלל התאוות והקנאה והכעס וכיו"ב. כאשר המוחין בגדלות - ההארה רבה ובאדם יופיעו הרצונות והשאיפות לטוב וחסד ונתינה וכיו"ב.

95 לכן עד גיל שלוש עשרה אין האדם חייב במצוות, כיוון שעד אז המוחין שמושפעים עליו הם בקטנות והדינים והחומריות שולטים בו, ועל כן אין המעשים שלו מתוקנים. כן כתב בספר אדיר במרום: "הנה ידענו שאין האדם חייב במצוות עד י"ג שנים... כי המצווה הוא סוד המעשה המתקן את המאורות... והנה עד שהדין גובר אי אפשר לעשות תיקון, ולכן האדם בקטנותו פטור מן המצוות ואינו אלא לקבל אור התורה...". אמנם בגיל חינוך מצווה לייסר אותו, כי בזה מסייעים לתהליך שיקרה בגיל י"ג, כדבריו בדרך עץ חיים: "וזה נקרא (גיל החינוך) שני העורלה שלו, ובאותו זמן צריך לייסרו, כמו שאמר: 'שבת מוסר ירחיקנה ממנו'. ואומר: 'אתה בשבת תכנו ונפשו משאול תציל', שהיא העורלה ממש... ובתחילה, כשהעורלה בגוף, מעבירים אותה אחר שמונה ימים. אך העורלה הפנימית, שהיא עורלת הלב, אינה סרה אלא לאחר שלוש עשרה שנים ויום אחד. ולכן כל אותו הזמן הוא פטור מן המצוות. ועם כל זה באותו הזמן צריך לייסרו, כמו שאמרתי, שזה גורם לו שתפרד העורלה ממנו היטב, ואז היא פורשת ממנו לגמרי בזמן המוכן כנאמר למעלה..." [ועיין בשו"ת רב פעלים, סוד ישרים א, ג, שביאר עניין זה, והסביר מפני מה יש לשוב בתשובה אף על עבירות שנעשו לפני גיל שלוש עשרה שנה].

למרות זאת, גם בגיל שלוש עשרה אינו נחשב שלם בקומתו, כי בגיל זה משתלם בדעתו באופן חלקי רק בכדי חיוב במצוות, אבל אין דעתו נשלמת לגמרי עד שמגיע לפרקו והוא בן עשרים. ראה דעת תבונות סי' קמח: "אחר יוולד וייצא לאוויר העולם, ושוב יגדל מעט מעט הלוך וגדל. והוא אינו מושלם עדיין, לא בקומתו ולא בדעתו, עד שיעמוד על צביונו. והנה בתחילה ישתלם בדעתו עד שיתחייב במצוות - והוא בן י"ג, ועם כל זה עדיין אינו שלם, ועודנו נער. אחר כך ישתלם ויעמוד על פרקו לגמרי. ומשם והלאה יש לו עילויים על עילויים כבואו בימים, בהידור הזקנה, ועטרת שיבה, וטעם זקנים, אשר רוב שנים יודיעו חכמה".

96 כך גם היה התהליך העולמי. תחילה הופיעו כוחות החומר שהיו חזקים ביותר, ורק בהמשך הופיעו לאט לאט כוחות הנשמה - אברהם וכו' עד מתן תורה, שזה כגיל הבר מצווה שאז נכנסת הנשמה באדם והוא מתחייב במצוות. ועיין עוד לקמן חלק ב פרק ח.

97 הרמח"ל רומז כאן לארבע מדרגות ביחסי הגוף והנשמה: הראשונה - הגוף גם שולט וגם מופיע בשלמות ואין הנשמה נמצאת בו אלא ככוח המחיה אותו בחיי ההבל ("ואין השכל פועל בו אלא מעט"); השנייה - הגוף שולט בכל עניינו אך הנשמה מכוונת פעילותו לקדושה ("ילך השכל הלוך וחזק..."); השלישית - הנשמה כובשת את הגוף והוא מתבטל מכל פעילותו החומרית אך אינו משתנה בעצמו, אלא הוא בתענית ארוכה, כמשה בהר סיני ("יתאמץ לכבוש טבעו"); הרביעית - הנשמה מזככת את הגוף והוא הולך בדרכיה ונהנה בעצמו מההארה ("ויתעצם ללכת בהליכות השכל"). שני המצבים הראשונים - הם המצבים בששת אלפי השנה של העולם הזה, שהאדם אוכל

מסלול 1: יום ה, יא אייר מסלול 3: יום ב, יב אייר
מסלול 2: יום א, יג אייר מסלול 4: יום ג, יא אייר

עשה, המעצימות את כוחות הנשמה)⁹⁸.

ואולם תוכיות העניינים האלה שאנו רואים (העניין הרבה יותר מורכב וקשה ליישום ולהצלחה), הנה הוא שבמציאות החומר ועצמותו נמצא העכירות והחושך בטבע, והוא מציאות רחוק מאוד והופכי למה שהוא העניין באמת לקרבים אל האל יתברך ומתדבקים בקדושתו. והנשמה עצמה, אע"פ שבעצמה היא זכה ועליונה, הנה בהכנסה בגוף החומרי והסתבכה בו⁹⁹, נמצאת גרושה ודחוייה מעניינה הטבעי אל עניין הופכי לו, וכבושה בו בכוח מכריח, לא תוכל לצאת ממנו אלא אם כן תתאמץ בכוח חזק

הערות - ילמד ענוים דרכו

ושותה אך יכול לאכול בתאוה או בקדושה. המצב השלישי הוא באלף השביעי, שבו הגוף שוכת אך עדיין אינו משתנה אלא הנשמה כובשת אותו. המצב הרביעי הוא באלף השמיני והלאה שבו הגוף מזדכך והולך בדרכי הנשמה (וגם בזה מבאר הרמח"ל בדעת תבונות סי' פח שלוש מדרגות שונות). ז"ל הרמח"ל בדעת תבונות סי' פח-צ: "בששת אלפי השנה) יהיה הגוף שולט בכל בחינותיו, ויהיה כאיש שורר בביתו, שכל ענייניו בתוקפם ובכל תולדותיהם. וגם זאת המדרגה נחלקת לשתיים, ואף על פי כן הכל מדרגה אחת. וזה, כי ענייני הגוף, אפילו בבחינת גוף, יכולים להיות בשתי דרכים: או דרך חול ומעשי בהמה, כמעשי רוב בני האדם, או דרך קדושה ועבודה, כעניין 'בכל דרכיך דעהו', בהיות הכל בכוונה מיושרת כראוי וכמו שיהיה לעתיד לבוא בזמן שנאמר: 'זנתתי לכם לב בשר', כמו שהיה ראוי להיות לאדם אלמלא חטא. אבל שניהם כאחד הם על כל פנים ענייני גופניות. כי לאכול צריך, לשתות צריך, ואי אפשר בלאו הכי, יהיה אכילה ושתיה של חולין או של קדושה. זה וזה עניין גופני הוא... ואמנם, העולם כמות שהוא עתה, הנה אנחנו רואים שהגוף יש לו כל השליטה כאיש שורר בביתו, כי זה מקומו ולא אחר. אך באלף השביעי הנה הצדיקים מתעלים מן הארץ, ונשאר הגוף חוץ ממכון שבתו, ואינו אלא כאיש נודד ממקומו, וכאורח נטה ללון. על כן לא תשאר לו שליטה אלא כמשה רבנו ע"ה בעלותו ההרה, שכיוון שנתעלה מן הארץ לא הלך עוד בדרך יושבי הארץ. וכן לאלף השביעי קראוהו חז"ל: 'יום שכולו שבת מנוחה לחי העולמים', כי שובתים בו מכל המלאכות הגופניות שהם החול, אך הגוף לא סר עדיין ממצואותו, כי לא ניתן חידוש עדיין לבריאה. אבל מחידוש העולם והלאה, שהוא: 'למחר לקבל שכרם', הנה אין צריך עוד לשליטת הגוף כלל, כי אינו צריך אלא לצורך העבודה בזמנה, אבל יהיה מציאותו טפל לנשמה, להתעדן בטוב העליון לנצח נצחים".

למדרגות אלו יש רמז גם בעבודה בזמן הזה, כמו שהתבאר במסילת ישרים: מזהירות ועד נקיות - לעבור מהמדרגה הראשונה לשנייה (ניתוב החומר). מפרישות ועד הטהרה - מהשנייה לשלישית (כיבוש החומר). מחסידות ועד הקדושה - מהשלישית ועד הרביעית (עילוי החומר).

98 נמצא שחופש הבחירה אינו דווקא על כל מעשה ומעשה, אלא על המהלך והתהליך של הגברת הנשמה על הגוף. אדם שיש בו תאוות ממון והוא גוזל ועושק, שהתחיל תהליך של הגברת הנשמה - של מאיסה בממון והליכה בדרכי החכמה - אף שעדיין הוא חוטא בפועל, הרי הוא בתהליך של הגברת הנשמה והוא נחשב לצדיק. אין בכוחו של אדם ברגע אחד לשנות את מצבו, אך בידו להתחיל תהליך שיוצר שינוי. ומבט זה חשוב, כי מי שמסתכל על החובה הדתית במבט של הרגע, יגיע מיד לכדי יאוש. עצם נפילת האדם לתאוות ויצרים מובנת, אך נדרש ממנו להתחיל תהליך להתגבר על הגוף ותאוותיו, עד שבעתיד אכן תאוות אלו יִכָּבְשוּ.

99 ככת מלך שגדלה בבית של עניים, שכל המאוויים הנמוכים שלהם מותרים בה רושם, כיוון שמורגלת בהם. והראיה שגם בימים הראשונים שאחרי המוות, הנשמה מסתובבת סביב הגוף ומחפשת את הצרכים שהיתה מורגלת בהם. רק עם הזמן היא מתנתקת מהגוף והולכת לגן עדן תחתון ואחר כך לגן עליון.

מסלול 1: יום ה, יא אייר
מסלול 2: יום א, יג אייר
מסלול 3: יום ב, יב אייר
מסלול 4: יום ג, יא אייר

מן הכוח המכריחה. ובהיות שגזר האדון ב"ה שהרכבה זו של גוף האדם ונשמתו לא תפרד מעולם [פירוש - כי פירוד המיתה אינו אלא דבר לפי שעה (=זמני וכתוצאה מהחטא) עד תחיית המתים, אך אחר כך צריכה לשוב לגוף ושניהם יתקיימו יחד לנצח נצחים] הנה מוכרח שתשתדל הנשמה ותתחזק, ותהיה הולכת ומחלשת את כוח חושך החומריות, עד שישאר הגוף בלתי חשוך, ואז יוכל להתעלות הוא עמה וליאור באור העליון, תחת מה שהיתה מתחשכת ונשפלת היא עמו בתחילה¹⁰⁰.

ואולם האדם בעולם הזה, הוא כמצב אחד שהחומר חזק בו וכמ"ש, ובהיות החומר עכור וחשוך, נמצא האדם בחושך גדול, ורחוק מאד ממה שראוי לו שיהיה להיות מתדבק בו יתברך.

ואמנם בזה צריך שישים השתדלותו, לחזק את נשמתו נגד כוח חומריו, ולהיטיב את מצבו, להעלות עצמו מעילוי עד השיעור הראוי לו.

ג. מה גורמים לאדם עולמו ועסקו

והמקום¹⁰¹ אשר הוא בתוכו - גם הוא חומרי וחשוך. וכל הנמצאים שבו - חומריים. והעסק של אדם בו ובמלאו - אי אפשר שיהיה אלא עסק חומרי וגופני, כיון שכולם חומריים וגופניים¹⁰². ותכונתו של האדם עצמו והרכבת חלקיו מכריחים¹⁰³ לו העסק

הערות - ילמד ענוים דרכו

100 הדיוק של הרמח"ל כאן מדהים. מצד אחד איננו מעוניינים להתנתק מהגוף, אך מצד שני גם אין אנו מקדשים את פעילותו החומרית כפי שהיא. היהדות מתנגדת לניזירות ופרישות מתוך שנאת הגוף, שהרי הוא יצירה אלוהית (עיי' באיגרת הקודש לרמב"ן, פרק ב) אך גם מתנגדת להדוניזם ונהנתנות כאדיאל. השאיפה שמציב כאן הרמח"ל מדויקת מאוד: הפעילות הגופנית כשלעצמה מרוחקת מהאלוהות. אבל על אף שהגוף מצד עצמו רחוק מהארת ה', יש בו שתי מעלות: הוא יכול להתבטל לנשמה והוא יכול להשתדרג ולהשתלם. והדברים קשורים: השדרוג והשינוי שלו אינם מצד עצמו אלא מצד התבטלותו לנשמה וקבלת הארתה. בהמשך יבואר כיצד התבטלותו באה לידי ביטוי בפועל.

101 אחרי שדיבר על הקושי של האדם מצד עצמו, שהגוף בטבעו חומרי וראשוני בו והנשמה אינה יכולה להתנתק ממנו, עובר הרמח"ל לקשיים מצד הסביבה שהאדם נתון בה ומצד העסק שהוא מוכרח לעסוק בו.

שני הקשיים - מצד האדם ומצד מקומו - אינם במקרה. כי האדם פועל גם להעלות את גופו אל הארת הנשמה וגם לזכך את כלל העולם. על כן המאבק נמצא לא רק בתוכו אלא גם במקום שהוא מונח בו - העולם ונמצאיו. וז"ל הרמח"ל במסילת ישרים פרק א: "ואם תעמיק עוד בענין תראה כי העולם נברא לשימוש האדם. אמנם הנה הוא עומד בשיקול גדול: כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל ומקלקל העולם עמו. ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו".

102 גם בכלל הבריאה יש גופניות שטבעה חומריות. אך על ידי עליו העולם לעתיד יתבטל החומר על ידי הארת פניו, והגופניות העולמית תוכל לקבל הארה חדשה. וכמו שאמרו: "לסוף אלף שנה הקב"ה מחדש את עולמו".

103 כאן הרמח"ל רומז שהדרך איננה על ידי התנזרות מהחיים. לא בזה יצליח האדם לזכך את הגוף ולהעצים את הארת הנשמה. עיי' כוורי ג, א.

מסלול 1: יום ה, יא אייר
מסלול 2: יום א, יג אייר
מסלול 3: יום ב, יב אייר
מסלול 4: יום ג, יא אייר

הזה, כי אי אפשר לו מבלי אכילה ושתייה ושאר כל העניינים הטבעיים, ואי אפשר לו מבלי הון וקניין לשיוכל להשיג צרכיו אלה.

ונמצא, שבין מצד גופו של האדם, בין מצד עולמו (=המקום והנמצאים), ובין מצד עסקו, הוא טבוע בחומר ומשוקע בחושכו. ועמל גדול והשתדלות חזק יצטרך לו להתעלות אל מצב זך מזה, והוא (=בעוד הוא) מוכרח בטבעו בעניינים החומריים האלה.

שאלות מנחות:

- ✦ מדוע הכרחי לבאר תחילה את כלל מצבי האדם (בפרק הקודם) לפני ההתרכזות בביאור מצבו בעולם הזה?
- ✦ האם בכל רגע נתון יש לאדם חופש בחירה לעשות טוב או רע? מהו החופש?
- ✦ מהם ארבעת המצבים האפשריים ביחסי הגוף והנשמה?
- ✦ מדוע החומריות נחשבת מרוחקת מהאלוהות? האם גם הגוף מרוחק ממנו? מה ההבדל בין החומריות לבין הגוף?
- ✦ מדוע לא היה ניתן להסתפק במאבק בין החומריות לרוחניות בתוככי האדם, והיה צריך לשים את האדם במקום שגם הוא מנוגד לנשמה?
- ✦ האם השאיפה שקיימת לצדיקים "לשבת בשלווה" בעולם הזה ולעסוק רק בתורה ללא עיסוקים חומריים - היא שאיפה נכונה לעולם הזה? מה היתה הביקורת של מרים על משה? מדוע יש יחידים שכן מונהגים באופן שאין עסקם בענייני העולם הזה?
- ✦ מהם שלושת הכבלים שהקב"ה כבל את הנשמה?

מסלול 1 - הלימוד בשישי-שבת ברמב"ן על הפרשה